

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО; КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

Лисько Т.Д.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету
Національного авіаційного університету

Шарко А.М.,
здобувач вищої освіти третього року навчання
юридичного факультету
Національного авіаційного університету

УДК 343.211 (477)
DOI 10.32845/2663-5666.2022.3.10

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ
ЗА ХВОРОБОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема звільнення засуджених від відбування покарання у зв'язку з тяжким захворюванням обговорюється в юридичній науці, правознавчій та професійній спільноті досить тривалий час. Як свідчать результати узагальнення практики застосування звільнення засуджених за хворобою, ця підстава не набула широкого застосування. Звернення до неї в середньому складає 35-40 випадків на рік [1].

Кримінально-правовий вплив не обмежується лише покаранням, у зв'язку зі зміною суспільних цінностей до суб'єкта кримінального правопорушення можуть бути застосовані інші заходи кримінально-правового впливу, до яких належить інститут звільнення від покарання у зв'язку із хворобою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нами були досліджені праці вчених у галузі теорії права, кримінального права, зокрема, питання звільнення від покарання за хворобою торкалися С.Я. Бурда, В.М. Бурдін, О.П. Горох, Н. Д. Дурманов, О. О. Дудоров, В.К. Дуюнов, В.К. Гришук, О. О. Жижиленко, С. Й. Зельдов, С. Г. Келіна, О. В. Крючкова, І. В. Красницький, В.О. Навроцький, К. В. Михайлов, О. С. Міхлін, В.П. Малков, О. О. Наумов, Є.О. Письменський, О. О. Світличний, С.Н. Сабанин, В. В. Скибицький, Ю. М. Ткачевський, І. Я. Фойницький, М. І. Хавронюк, С.Л. Шаренко.

Мета дослідження полягає у вивченні теоретичних, законодавчих та правозастосовних проблем, що стосуються інституту звільнення від покарання у зв'язку із хворобою, та у розробці теоретичних положень та практичних ре-

комендацій щодо вдосконалення відповідного законодавства та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Інститут кримінальної відповідальності є наріжним каменем кримінального права, оскільки саме з його допомогою реалізуються охоронні правові відносини, що виникають внаслідок скоєння кримінального правопорушення. Здійснення особою забороненого законом суспільно небезпечного діяння завдає істотної шкоди найбільш значущим соціальним інтересам. Одним з найважливіших завдань, що стоять перед державою, є захист зазначених інтересів від різноманітних кримінальних протиправних посягань. Вирішення цього завдання здійснюється шляхом використання цілого комплексу заходів організаційного, правового, соціального, економічного та політичного характеру. Одним із найбільш ефективних та дієвих напрямків залишається на сьогодні застосування кримінально-правових методів впливу. Основним способом їх реалізації є притягнення винного до кримінальної відповідальності, яка є найсуворішим заходом для правового примусу особи, яка допустила порушення закону.

Національне законодавство (ст. 50 КК України) визначає покарання як захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. У той же час дослідження кримінологічної характеристики засуджених, звільнених від відбування покарання за хворобою, показало, що останні, як правило, становлять

підвищену суспільну небезпеку. Серед них значну частку становлять особи, засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини на тривалі терміни покарання у виді позбавлення волі. Тому, опинившись на волі та незважаючи на наявність у них тяжкої хвороби, частина осіб, звільнених на підставі ст. 84 КК України, вчиняють нові злочини, ігноруючи виявлені до них гуманізм та милосердя.

Інститут звільнення засудженого від відбування покарання обумовлений принципом гуманізму, відповідно до якого покарання та інші заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до особи, яка вчинила злочин, не можуть мати на меті заподіяння фізичних осіб страждань чи приниження людської гідності. Показовою в цьому відношенні є норма, що передбачає звільнення від покарання у зв'язку з хворобою.

Правова регламентація даного інституту в кримінальному праві дозволяє звільнити від покарання за хворобою засуджених осіб незалежно від характеру та тяжкості вчинених ними кримінальних правопорушень, фактично відбутого ними строку покарання, ступеня їх виправлення, а також без урахування того, що у кримінально-виконавчій системі створено спеціальні лікувально-профілактичні установи для відбування покарання та лікування тяжко хворих засуджених до позбавлення волі.

Українські науковці, серед яких М. С. Пузирьов, М. І. Лисенко, зазначають, що принцип гуманізму повністю несумісний із ізоляцією засуджених – суперечливий характер виражається в тому, що людяне ставлення до особи злочинця складно поєднується із відокремлення його від суспільства; це відокремлення тягне за собою страждання засудженого, а страждання не тільки не входить до вихідних положень гуманізму, але й суперечить їм [2, с. 143]. Про гуманізм вчені міркують не тільки на рівні всього інституту звільнення від покарання, але і щодо окремих видів звільнення. Як зазначає Шмат М. С., питання звільнення від покарання за хворобою, з погляду реалізації принципу гуманізму та недопустимості спотворення мети покарання, посідає одне з провідних місць у системі звільнення від покарання та його відбування [3, с. 224].

Необхідність наявності в законі норм про звільнення від покарання через хворобу обумовлена прагненням держави з урахуванням усіх обставин та поведінки особи в період перебування у місцях позбавлення волі сприяти її одужанню (аби принаймні покращенню стану

здоров'я), що не завжди можливе в умовах ізоляції. У свою чергу, якщо особа, яка страждає на тяжку хворобу, скоїла кримінальне правопорушення (хвороба цьому не завадила), то вона не може розраховувати на дострокове звільнення від покарання у зв'язку з хворобою.

У зв'язку з проблемою рецидивної злочинності серед звільнених через хворобу осіб, інтерес представляє проблема співвідношення вимог, передбачених у чинній кримінально-правовій нормі, з реальною правовою дійсністю. На цій підставі виникає питання про доцільність застосування до осіб, звільнених від покарання за хворобою, умовного звільнення від відбування покарання з пред'явленням вимог до подальшої поведінки. А одним із завдань інституту звільнення від покарання є те, що він скорочує витрати на утримання засуджених. Не кожна особа, вчинивши кримінальне правопорушення, і не за будь-яких обставин має неодмінно підлягати покаранню. Самого факту державного осуду, самого ритуалу визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення може бути цілком достатнім для того, щоб особа надалі не вчиняла нових суспільно-небезпечних посягань.

Незважаючи на вищевикладене, у вітчизняній правозастосовній практиці позбавлення волі залишається найпоширенішим видом покарання, що створює проблему переповнення установ виконання покарань. Вважаємо, що звільнення засуджених від покарання за хворобою повинно отримати більш широке застосування.

Крім того, слід відзначити, що інститут звільнення від покарання за хворобою має суттєвий ешелон проблем, що пов'язані з його юридичною природою, адже законодавець об'єднав в одному кримінально-правовому інституті раніше чинні норми кримінального, кримінально-процесуального та виправно-трудового (кримінально-виконавчого) законодавства, надавши цим даному інституту самостійний правовий характер. У зв'язку з цим теоретичний та науковий інтерес представляє питання про юридичну природу інституту звільнення від покарання за хворобою.

Чинний КК України закріпив роздільну регламентацію інституту неосудності і звільнення від покарання осіб, які захворіли на психічну хворобу після вчинення кримінального правопорушення або в період відбування покарання, виділивши їх в самостійну норму (ч. 1 ст. 84 КК України). Здається, що подібна регламентація

цілком виправдана, тому що в іншому випадку мова йде про якісно різні правові категорії – про неосудного і осудного суб'єкта, який вчинив кримінальне правопорушення. Ці категорії мають різний кримінально-правовий статус і вчинення ними суспільно небезпечного діяння тягне різні кримінально-правові наслідки. У першому випадку особа взагалі не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з тим, що не є суб'єктом кримінального правопорушення, в другому – особа вчинила кримінальне правопорушення у адекватному стані, але через настання психічного розладу, покарання йому замінюється примусовими заходами медичного характеру [4, с. 125].

Важливо, що суд передбачає дії засудженого в період відбування покарання, виконання ним медичних рад та режимних умов установи, підхід до лікування, а також враховує відомості про самого засудженого, такі як наявність у нього постійного місця проживання, родичів, які можуть і згодні здійснювати догляд за ним у разі його звільнення.

Найслабшим місцем у подібній можливості звільнення від відповідальності є суб'єктивність лікарського висновку про стан здоров'я, який може бути сфальсифікований, а підсудний навчений поведінці, що відповідає симптомам недуги. Відсутність зовнішніх ознак деяких захворювань також надає великі можливості тим, хто й так вже порушив закон, зробити це знову й уникнути відплати за реалізацію суспільно-небезпечних намірів. Проте необхідність періодичного підтвердження діагнозу та регулярного спостереження у лікаря, вимагатиме від симулянта додаткових зусиль та грошових витрат протягом тривалого часу.

Рішення про обмеження у вигляді обов'язку пройти курс лікування, як і інші обмеження, які стосуються заходів впливу, має прийматися тільки судом з метою забезпечення реальних гарантій захисту громадян, звільнених від відбування покарання, та їх прав. Зобов'язання проходити курс обов'язкового лікування для осіб, які відбули покарання і звільнених за хворобою, слід передбачити в кримінальному законі, оскільки тільки в такому випадку суд буде мати «нормативно правовий арсенал правових засобів впливу на засуджених», які не виконують цей обов'язок. Необхідно також погодитися з думкою Галай А.О. про те, що обмеження, які стосуються заходів поступенітенціарного впливу, повинні застосовуватися тільки протягом термінів, встановлених для погашення суди-

мості [5, с. 6]. У зв'язку з чим ст. 84 КК України слід доповнити положенням наступного змісту: «Засуджені, звільнені від відбування покарання за ч. 2 ст. 84 КК України, повинні стати на облік в органах охорони здоров'я за місцем прибуття і пройти обов'язкове лікування. Форму і терміни такого лікування визначає орган охорони здоров'я».

Разом з тим, в особи може наступити не тільки тимчасовий психічний розлад, який закінчується повним одужанням, після якого особа, щодо якої проводилось примусове лікування, може знову брати участь в судовому процесі, але і хронічне захворювання психіки [6, с. 95]. Як відзначають фахівці, такі ситуації представляють для експертів складність, оскільки кваліфікація і з'ясування прогнозу хронічних психічних розладів можливі лише в процесі тривалого застосування примусових заходів медичного характеру та тільки в разі констатації хронічного перебігу психічного захворювання з незворотним дефектом особистості експерти дають висновок про неможливість такої особи відповідати у суді та в ході досудового слідства [7, с. 97]. Питання про продовження відбування покарання особами, які страждають хронічним психічним захворюванням, має вирішуватися неоднозначно, оскільки етіологія зазначених захворювань можлива з протіканням ремісій [8, с. 601]. Так, в судово-психіатричній практиці близько 50% обстежуваних осіб складають хворі на шизофренію, що свідчить про велике судово-психіатричне значення цього захворювання [9, с. 18].

У свою чергу, відсутність контролю за звільненим від покарання у зв'язку з іншою важкою хворобою з боку державних органів фактично призводить до того, що факт одужання зазначених осіб невідомий суду, який вправі прийняти остаточне рішення або про звільнення від відбування покарання (або його решти), або про залучення особи до відбування покарання.

Разом з тим, зробивши досліджуване звільнення умовним, суд зможе виправити допущену раніше помилку, призначивши більш суворе покарання в разі вчинення засудженим нового кримінального правопорушення. При цьому, як справедливо зазначав А.С. Михлин, умовний характер такого звільнення не торкнеться тих, хто буде дотримуватися закону, а та частина звільнених через хворобу, яка вчинить нові кримінальні правопорушення, повинна знати, що необхідно буде відбувати невідбуту частину покарання [10, с. 119].

Вищевикладені проблеми виникли в ході практичної діяльності і свідчать про те, що питання про звільнення від покарання у зв'язку з хворобою стоїть гостро, оскільки ці проблеми регулюються різними кодексами, які в деяких випадках суперечать один одному. Все це негативно позначається на дотриманні прав та свобод суб'єктів кримінального провадження при розгляді та вирішенні питань звільнення від покарання за хворобою.

Висновки. Підводячи підсумок дослідження організаційних і правових проблем, пов'язаних з правовим регулюванням звільнення від покарання у зв'язку з хворобою, необхідно звернути увагу на те, що сучасний стан інституту звільнення від відбування покарання у зв'язку із хворобою в Україні не повною мірою відповідає вимогам сьогодення. Звільнення від відбування покарання відноситься до комплексного правового інституту, що включає норми кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого і конституційного права, які застосовуються на стадії виконання вироку суду до осіб, що реально відбувають покарання. Цей інститут спрямований на поліпшення становища засудженого та належить до заохочувальних засобів кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру, що стимулює правослухняну поведінку засуджених. Особливість кримінально-правового заохочення полягає у схвальній оцінці державою позитивної посткримінальної поведінки. Удосконалення кримінальної політики та її подальший рух шляхом гуманізації нерозривно пов'язані з системою мотивуючого на засуджених з метою їх правослухняного поведінки, тобто із заходами заохочення.

Лисько Т.Д., Шарко А.М. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ЗА ХВОРОБОЮ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу окремих проблемних питань інституту звільнення від покарання за хворобою за кримінальним правом України. Спираючись на аналіз юридичної літератури та кримінального законодавства, автори статті пропонують низку пропозицій щодо подальшого вдосконалення кримінального законодавства, що регламентує порядок звільнення особи від покарання за хворобою. Зроблено висновок, що цей інститут спрямований на поліпшення становища засудженого та належить до заохочувальних засобів кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру, що стимулює правослухняну поведінку засуджених. Особливість кримінально-правового заохочення полягає у схвальній оцінці державою позитивної посткримінальної поведінки. Оскільки державна реакція на суспільно небезпечне діяння в кримінальному законодавстві набуває форми покарання, перед останнім ставиться мета – відновити порушену незаконною дією соціальну справедливість. Це завдання передбачає відновлення порушених у результаті скоєння кримінального правопорушення прав і свобод людини. За підсумками виникають судові помилки, які обумовлені відсутністю в кримінальному законі точного вирішення питання щодо потреби обліку вищезазначених факторів при визволенні. Слід сказати, що всі зазначені питання та запропоновані рішення певною мірою є дискусійними, вони вимагають подальших опрацювань та обговорень у наукових, правозахисних, професійних колах. Вирішити їх шляхом будь-яких часткових змін у тій чи іншій галузі законодавства є досить складним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Узагальнення судової практики застосування законодавства про звільнення від покарання або від подальшого відбування покарання за хворобою. URL: <http://bz.ks.court.gov.ua/sud2102/16/5> (дата звернення – 20.10.2022)
2. Пузирьов М. С., Лисенко М. І. Реалізація принципу гуманізму виконання і відбування покарання в умовах ізоляції засуджених. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 141-145.
3. Шмат М. С. Звільнення від покарання за хворобою: понятійна складова та визначення дефініції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 4. С. 224-230.
4. Шаренко С. Л. Кримінально- процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру. Харків: «Право», 2002. 125 с.
5. Галай А. О. Звільнення засуджених від відбування покарання: сутність і зміст, основні проблеми виконання : навчальний посібник. Київ: КНТ, 2015. 70 с.
6. Берш А. Я. Примусові заходи медичного характеру: правова природа та види : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.08. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. 188 с.
7. Завязкіна Н. В. Клініко-психологічна діагностика в судовій експертології обмеженої осудності та дієздатності : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.04. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2019. 567 с.
8. Енциклопедичний тлумачний словник фармацевтичних термінів : українсько-латинсько-російсько-англійський: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / уклад.: І. М. Перцев, Є. І. Світлична, О. А. Рубан та ін.; за ред проф. В. П. Черниха. Вінниця: Нова Книга, 2014. 824 с.
9. Кришталь В. Є. Психосоціалізація в комплексному лікуванні хворих на шизофренію : дис. ... канд. мед. наук : 14.01.16. Харківський національний медичний університет МОЗ України. ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України. Харків, 2019.168 с.
10. Михлин А. С. Проблемы досрочного освобождения от отбывания наказания 1982. 152 с.

У наукові роботи проаналізовані різні думки науковців та практиків з приводу підстав звільнення від покарання за хворобою. У зв'язку з цим виникають помилки на практиці застосування кримінального закону, які зумовлені відсутністю в кримінальному законі точного визначення підстав та умов звільнення від покарання за хворобою.

Ключові слова: покарання; звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування.

Lysko T.D., Sharko A.M. PROBLEMS OF THE INSTITUTE OF RELEASE OF PERSONS FROM PUNISHMENT DUE TO ILLNESS

The article is devoted to the problems of the institution of exemption from punishment due to illness. Based on the analysis of legal literature and criminal legislation, the article contains a number of proposals for further improvement of criminal and criminal procedural legislation on this issue. To date, there are quite serious disagreements in ways to solve it: lack of a comprehensive approach; the operation of outdated and contradictory norms in this area, the presence of gaps in the legislation, etc. This institute is aimed at improving the situation of the convict and belongs to the incentive means of a criminal-legal and criminal-executive nature, which stimulates the law-abiding behavior of the convicts. The peculiarity of criminal law encouragement is the state's favorable assessment of positive post-criminal behavior. Since the state response to a socially dangerous act takes the form of a punishment in criminal legislation, the goal of the latter is to restore social justice violated by an illegal act. This task involves the restoration of human rights and freedoms violated as a result of the commission of a crime, the restoration of the rights and freedoms of a person violated as a result of the commission of a crime. This is the task of restoring human rights and freedoms violated as a result of a criminal offense. As a result, judicial errors were caused, which are due to the lack of a precise solution in the criminal legislation regarding the need to account for the above-mentioned factors at the time of release. It should be said that all the mentioned issues and proposed solutions are to some extent debatable, they require further elaboration and discussion in scientific, human rights, and professional circles. It is quite difficult to solve them through any partial changes in one or another area of legislation. A scientifically based comprehensive approach is necessary, which will allow to obtain a result acceptable to the legislator, practitioners, human rights defenders, a result that will be accepted by the international human rights community, mass media, victims of crimes and other citizens of our country. Different opinions of law enforcers can be seen, some believe that there is only one reason for exemption from serving a sentence due to illness – the presence of a serious illness, and therefore do not take into account other criminal-legal and criminal-executive aspects of exemption. Others believe that the detection of a serious illness is not enough for release, it is necessary to take into account the gravity of the offense committed, the sentence imposed and served, the actions of the convicted person during the period of serving the sanction, the presence of outstanding convictions at the time of release, etc. As a result, there are judicial errors caused by the lack of a precise solution in the criminal law regarding the need to account for the above-mentioned factors at the time of release.

Key words: punishment; exemption from punishment; crimes; mental disorder; deprivation or restriction of rights and freedoms.